

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

B0226.08

1ص

معاونت پژوهش

B0226.08

2ص

براهین جهان‌شناختی از دیدگاه ابن‌سینا و آکویناس

حمید زکی

B0226.08

3ص

سرشناسه:	زکی، حمید، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور:	براهین جهان‌شناختی از دیدگاه ابن‌سینا و آکویناس/حمید زکی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری:	۲۳۲ص.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۱۶۰-۵
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیبا
موضوع:	ابن‌سینا، حسین‌بن‌عبدالله، ۳۷۰ - ۴۲۸ق. -- خداشناسی
موضوع:	توماس آکویناس، قدیس، ۱۲۲۵ - ۱۲۷۴ -- خداشناسی
موضوع:	خدا -- اثبات جهان‌شناختی
موضوع:	خداشناسی
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده‌بندی کنگره:	۱۳۸۹ ازخ/BBR573
رده‌بندی دیویی:	۱۸۹/۱
شماره کتابشناسی ملی:	۲۰۳۷۷۶۱

براهین جهان‌شناختی از دیدگاه ابن‌سینا و آکویناس

مؤلف: حمید زکی

چاپ اول: ۱۳۸۹ش

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: توحید ● قیمت: ۳۲۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۲۰۰۰

- آماده‌سازی: سیدمصطفی جعفری رحمت‌آبادی
- صفحه‌آرایی: سبحان پرهیزگار یادگار
- طرح: غدیر
- نمونه‌خوان: سیدشعبان‌علی هاشمی
- کنترل نهایی: سیدمصطفی جعفری رحمت‌آبادی
- ناظر فنی: سیدمحمد عمادی مجد
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهدا، خیابان حجتیه، فروشگاه مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ. تلفکس: ۰۲۵۱۷۷۳۰۵۱۷
 - قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه، فروشگاه مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ. تلفن: ۰۲۵۱۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵۱۲۱۳۳۱۴۶
- www.miup.ir , www.eshop.miup.ir
E-mail: admin@miup.ir, root@miup.ir

سخن ناشر

﴿أفي الله شك فاطر السماوات والأرض﴾

فطرت پاک و بی تشویش، وجود موجودی را که کمال محض است و همه چیز از چشمه او جاری است بی تردید قبول می کند؛ اما عقول کاوشگر و شبهات روزافزون، چاره‌ای باقی نمی گذارد مگر چینش براهین متعدد که همه‌اش اشاره بر یک حقیقت دارد و شرح الاسم بدیهی ترین بدیهیات‌اند.

کتاب حاضر که به موضوع **براهین جهان‌شناختی** پرداخته است، دیدگاه متفکر بزرگ اسلام جناب «ابن سینا» در این باره بررسی نموده و تأثیرپذیری جناب «آکویناس» از ارائه‌های فکری «ابن سینا» در این بحث را بررسی کرده است. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلى الله عليه وآله با تقدیر از زحمات مؤلف گرامی آقای «حمید زکی» مطالعه این اثر را به عموم اهل دقت و نظر پیشنهاد می کند.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلى الله عليه وآله

B0226.08

6ص

فهرست

سخن ناشر.....	۵
پیش‌گفتار.....	۱۳
۱. کلیات.....	۱۹
۱. براهین.....	۲۵
۲. براهین اثبات وجود خدا.....	۲۷
۳. تعریف براهین جهان‌شناختی.....	۳۲
۴. انواع براهین جهان‌شناختی.....	۳۵
۵. مدافعان و مخالفان براهین جهان‌شناختی.....	۳۶
۶. نقش ابن‌سینا در توسعه فلسفه دین.....	۳۷
الف) زندگی و حیات علمی ابن‌سینا.....	۳۸
ب) تسلط ابن‌سینا بر آرای گوناگون علمی و معرفتی.....	۴۲
۷. آکویناس.....	۴۶
الف) نگاهی به سیمای شخصیتی و فکری آکویناس.....	۴۷
ب) تأثیرپذیری آکویناس از ابن‌سینا.....	۵۴
نتیجه.....	۵۹
۲. براهین جهان‌شناختی از دیدگاه ابن‌سینا.....	۶۱
۱. برهان صدیقین.....	۶۱
الف) تعریف برهان صدیقین.....	۶۱

۶۳	ب) مبتکر برهان صدیقین.....
۶۴	ج) برهان صدیقین یا امکان و وجوب.....
۶۶	د) ملاک‌ها و ویژگی‌های برهان صدیقین.....
۶۶	یکم) استدلال از طریق وجود.....
۶۷	دوم) عدم اعتبار مخلوقات و ممکنات.....
۶۸	سوم) بی‌نیازی از ابطال دور و تسلسل.....
	چهارم) اثبات واجب‌الوجود بدون دوران وجود بین واجب‌الوجود و ممکن‌الوجود.....
۶۹	ممكن‌الوجود.....
۷۲	ه) تقریر برهان صدیقین.....
۷۶	و) قالب برهان صدیقین.....
۷۸	ز) توضیح فقرات برهان شیخ.....
۷۸	یکم) تردیدناپذیری واقعیت وجود و هستی.....
۷۹	دوم) تقسیم وجود به واجب و ممکن.....
۸۳	سوم) ممکن‌الوجود.....
۸۵	چهارم) واجب‌الوجود.....
۸۷	پنجم) واجب‌الوجود بالذات و بالغیر.....
۹۶	ششم) علت و معلول.....
۹۷	هفتم) بطلان دور و تسلسل.....
۱۰۶	هشتم) نتیجه نهایی مقدمات.....
۱۰۷	ح) برهان لمّی یا اَنّی.....
۱۰۸	ط) برهان صدیقین، مصداق براهین جهان‌شناختی.....
۱۱۳	۲. برهان علت و معلول.....
۱۱۳	الف) پیشینه اصل علیت.....
۱۱۳	ب) مفهوم علیت.....
۱۱۵	ج) اقسام علت.....
۱۱۵	د) برهان علت و معلول، جزئی از براهین جهان‌شناختی.....
۱۱۵	ه) استدلال شیخ به برهان علت و معلول.....
۱۱۶	و) تقریر برهان علت و معلول.....
۱۲۲	ز) قالب برهان علت و معلول.....
۱۲۳	۳. برهان حرکت.....

۱۲۵	الف) تعریف برهان حرکت.....
۱۲۵	یکم) تغییر تدریجی.....
۱۲۶	دوم) کمال اول برای موجود بالقوه.....
۱۲۷	ب) لوازم و شرایط تحقق حرکت.....
۱۲۸	ج) نیاز متحرک به مسافت.....
۱۲۹	د) تقسیم حرکت به اعتبار فاعل و اسباب.....
۱۲۹	یکم) حرکت ارادی.....
۱۳۰	دوم) حرکت طبیعی.....
۱۳۱	سوم) حرکت قسری.....
۱۳۲	هـ) کمال یابی حرکت.....
۱۳۳	و) احتیاج حرکت به محرک غیر متحرک.....
۱۳۶	ز) مبدأ حرکت اجرام سماوی.....
۱۴۰	ح) تقریر برهان حرکت.....
۱۴۱	ط) قالب برهان حرکت.....
۱۴۱	ی) محرک به عنوان علت غایی.....
۱۴۳	نتیجه.....
۱۴۷	۳. براهین جهان‌شناختی از دیدگاه آکویناس.....
۱۵۳	۱. برهان حرکت.....
۱۵۴	الف) پی بردن از اثر به مؤثر، در برهان حرکت.....
۱۵۵	ب) تقریر برهان حرکت بارویکرد توماسی.....
۱۶۲	ج) برهان حرکت در دیگر آثار توماس.....
۱۶۲	د) عدم اشاره به آغاز زمانی در برهان حرکت.....
۱۶۳	هـ) خلاصه برهان حرکت، به بیان آکویناس.....
۱۶۴	و) نگاه تحلیلی به گزاره‌های مهم برهان حرکت.....
۱۶۴	یکم) حرکت به عنوان یک پدیده روشن.....
۱۶۵	دوم) احتیاج حرکت به محرک.....
۱۶۷	سوم) امتناع ادامه سلسله علل تا بی‌نهایت.....
۱۷۰	چهارم) منتهی شدن به محرک نخستین.....
۱۷۰	پنجم) محرک نخستین، علت غایی یا علت فاعلی؟.....
۱۷۲	نتیجه:.....

۲. برهان علیت فاعلی ۱۷۳
- الف) تقریر برهان علیت فاعلی با رویکرد آکوینی ۱۷۴
- ب) کلام آکویناس درباره برهان علت فاعلی ۱۷۴
- ج) خلاصه برهان علت فاعلی به بیان آکویناس ۱۷۶
- د) نگاهی تحلیلی به گزاره‌های مهم برهان علت فاعلی ۱۷۷
- یکم) علل فاعلی حقایق متکی بر تجربه حسی ۱۷۷
- دوم) امتناع علیت فاعلی هر شیء برای خودش ۱۷۹
- سوم) امتناع ادامه سلسله علل فاعلی تا بی‌نهایت ۱۷۹
- چهارم) وجود علت فاعلی نخستین ۱۸۰
- هـ) نتیجه برهان علت فاعلی ۱۸۱
۳. برهان امکان و وجوب ۱۸۲
- الف) مقدمات عقلی برهان ۱۸۲
- ب) کلام آکویناس درباره برهان امکان و وجوب ۱۸۳
- ج) برهان امکان و وجوب در دیگر آثار آکویناس ۱۸۵
- د) خلاصه برهان امکان و وجوب به بیان آکویناس ۱۸۶
- هـ) نگاهی تحلیلی به گزاره‌های مهم ۱۸۸
- یکم) برهان امکان و وجوب، متکی بر واقعیات و تجربه حسی ۱۸۸
- دوم) عدم امکان هستی دائم برای اشیاء ۱۸۹
- سوم) سابق بودن ممکنات بر عدم زمانی ۱۹۰
- چهارم) ضرورت وجود واجب‌الوجود ۱۹۰
- پنجم) واجب‌الوجود بالذات و بالغیر ۱۹۱
- ششم) عقول مجردة میان خدا و جهان مادی ۱۹۲
- هفتم) تفاوت راه سوم توماس با دو راه پیشین ۱۹۲
- و) نتیجه برهان امکان و وجوب ۱۹۳
- نتیجه: ۱۹۴
۴. بررسی تطبیقی براهین جهان‌شناختی ابن‌سینا و آکویناس ۱۹۷
۱. نقاط مشترک دو دیدگاه ۱۹۸
- الف) اثبات وجود خدا از طریق براهین جهان‌شناختی ۱۹۸
- ب) اثبات علت نخستین، از راه وجود معلول ۱۹۹
- ج) استفاده از بطلان تسلسل تا بی‌نهایت ۱۹۹

۲۰۱(د) محرک غیر از متحرک
۲۰۱(ه) منتهی شدن سلسله حرکت به محرک نامتحرک
۲۰۲(و) نتیجه یکسان از برهان حرکت
۲۰۲۲. تفاوت‌های دیدگاه ابن‌سینا و آکویناس به براهین جهان‌شناختی
۲۰۳(الف) تمایز «برهان صدیقین» ابن‌سینا با «برهان امکان و وجوب» آکویناس
۲۰۴(ب) تفاوت میان امکان مورد نظر ابن‌سینا و آکویناس
۲۰۵(ج) ضروری بودن واجب‌الوجود برای تبیین هستی در برهان ابن‌سینا
۲۰۷(د) اقتباس برهان امکان و وجوب
۲۱۳(ه) اقتباس برهان علیت فاعلی
۲۱۴(و) اقتباس برهان حرکت
۲۱۵(ز) خداوند، علت فاعلی یا علت غایی حرکت عالم
۲۱۷(ح) تفاوت در متقن‌ترین و روشن‌ترین راه اثبات وجود خدا
۲۱۹فهرست منابع
۲۲۷واژه‌نامه

B0226.08

12ص

پیش‌گفتار

شناخت و اثبات خداوند سبحان مهم‌ترین و جذاب‌ترین مسائل فلسفه دین است. تحکیم اعتقاد به آفریدگار جهان؛ براهین خردپذیر و نقش اساسی در شکل‌گیری حیات طیبه فردی و اجتماعی دارد. حکیمان و فیلسوفان در گذر قرن‌ها، با الهام از وحی و شریعت پیامبران علیهم‌السلام نقش خود را در باروری اندیشه یکتاپرستی ایفا کرده‌اند. حکیمانی چون سقراط^۱، افلاطون^۲، ارسطو^۳ و دیگران – اعم از مسلمان و مسیحی – اندیشه وجود مبدأ نخستین را بسط و گسترش داده‌اند. در این راستا، ابن‌سینا هم‌چون خورشیدی در آسمان حکمت و فلسفه درخشیده و

۱. سقراط Socrates (۴۶۹-۳۳۹ ق.م) فیلسوف یونانی و استاد افلاطون که بیشتر به سؤال کردن علاقه داشت، در کوچه‌های آتن گردش می‌کرد و سؤالات ابتدایی خود را از هرکس می‌پرسید.

۲. افلاطون Plato (۴۲۷-۳۴۷ ق.م) شاگرد سقراط و از بزرگان فلسفه یونان است که زندگی خود را برای تبلیغ فلسفه خویش به خطر انداخت و لب‌الباب فلسفه او در کتاب جمهور خلاصه شده است.

۳. ارسطو، در مآخذ اسلامی «ارسطالیس» Aristotle (۳۸۴-۳۲۲ ق.م)، وی فیلسوف یونانی و سرچشمه فلسفه او تعالیم افلاطون است.

شعاع اندیشه او تا غرب نیز بسط یافته است. اندیشمندانی چون آلبرت^۱ و توماس^۲ با تأثیرپذیری از دست‌آوردهای فلسفی او توانستند نام و آوازه‌ای در تاریخ حکمت و فلسفه به دست آورند.

در قرن‌های اخیر، بشر شاهد بسط اندیشه‌ها و تأملات فلسفی در مقوله دین و اثبات‌پذیری خداوند بوده است در این میان گروهی هرچند اندک به بیراهه رفتند و راه «الحاد»^۳ و دین‌ستیزی را پیمودند، ولی گروه بسیاری دست‌آوردهای بلند و تحسین‌برانگیزی برای بشر داشته‌اند.

در باب اثبات‌پذیری و اثبات‌ناپذیری وجود خداوند، مشرب‌های مختلفی به وجود آمده است: گروهی مدعی اثبات‌ناپذیری خداوند شده و خرد^۴ آدمی را عاجز از شناخت او خوانده‌اند. عده‌ای هم در غرب مدعی نفی خدا شده، انسان را آفریده طبیعت خوانده‌اند. برخی نیز به اصالت انسان، به جای اصالت خدا، گرایش یافته‌اند. گروه بسیاری هم مدعی اثبات‌پذیری خداوند شده‌اند و در برابر منکران و لادری‌گرایان^۵ با اقامه براهین محکم و متین ایستاده‌اند.

حکیمان و اندیشه‌وران حوزه فلسفه دین، دلایل بسیاری برای اثبات خداوند بیان کرده‌اند که از جمله آنها برهان «جهان‌شناختی»^۶ است. «براهین جهان‌شناختی» تحت عنوانی چون برهان حرکت، برهان

1. Albert.

2. Thomas.

3. Atheism.

4. Reason.

۵. لادری‌گری (agnosticism) نگرشی است که با الحاد معاصر مرتبط است و این اصطلاح را توما اچ هاکسلی (۱۸۲۵-۱۸۹۵) برای توصیف نگرش خود در باب دین وضع کرده است.

6. cosmological argument.

حدوث و برهان علت و معلول ریشه در آثار افلاطون، سقراط و ارسطو دارد، ولی برهان صدیقین یا برهان وجوب و امکان، از نوآوری‌های حکمت و فلسفه اسلامی است. فیلسوفان غربی، از راه شارحان نو افلاطونی، چون ابن‌سینا، با این‌گونه مفاهیم آشنا شدند که از جمله آنها توماس آکویناس^۱ بوده است.

«براهین جهان‌شناختی» ریشه در آثار افلاطون و ارسطو دارد و قرن‌ها پیش به وسیله فارابی و ابن‌سینا تحت عنوان براهین «امکان و وجوب» (برهان صدیقین)، «علت و معلول»، «حدوث» و «حرکت» بحث شده است و توماس آکویناس در فلسفه غرب برای اثبات خدا آن را تبیین نموده است، ولی نگارنده هنوز به اثری برنخورده است که دیدگاه ابن‌سینا را - به عنوان شخصیت ممتاز در فلسفه و اندیشه اسلامی - و نظر آکویناس را - به عنوان نظریه‌پرداز شاخص در فلسفه دین و اندیشه مسیحیت - به شیوه تطبیقی بحث کرده باشد. علاوه بر آن اندیشه ابن‌سینا جنبه جهانی دارد و دیدگاه‌های او در میان اندیشمندان فلسفه دین، هم‌چنان تازه و زنده است. افکار و شخصیت آکویناس نیز مورد اهتمام متکلمان و اندیشمندان فلسفه دین در مغرب زمین است و اندیشه‌های او مورد توجه و نقد افرادی چون هیوم^۲ و کانت^۳ واقع شده است و در میان مسلمانان نیز نام‌آشنایی دارند. این ویژگی‌ها اهمیت موضوع اثر را دو چندان می‌کند و کشف دیدگاه‌های یکسان و متفاوت این دو فیلسوف و نشان دادن پیروی آکویناس از ابن‌سینا و اثبات اصالت آرای فلسفی ابن‌سینا، از نوآوری‌های این پژوهش تلقی گردد.

-
1. Thomas Aquinas.
 2. Hume.
 3. Immanuel Kant.

مهم‌ترین پرسش این پژوهش این است که ابن‌سینا و آکویناس چه براهین‌شناختی‌ای را برای اثبات خدا مطرح کرده‌اند؟ آیا برهان‌های آن دو از هر نظر یکسان و یکی هستند یا امتیاز و تفاوت‌هایی با هم دارند؟

برای پاسخ به این سؤال، مطالب به شیوه کتابخانه‌ای گرد آمده و به روش توصیفی - تحلیلی تحقیق شده است. البته به آثار ابن‌سینا و شارحان اندیشه او به‌طور مستقیم مراجعه شده ولی از آنجایی که آثار توماس در دسترس نبود، به شارحان اندیشه توماس و ترجمه کلام او در آثار دیگران، اکتفا شد.

ساختار این پژوهش در چهار فصل و یک خاتمه تنظیم شده است: **فصل اول:** کلیات، **فصل دوم:** «براهین جهان‌شناختی» از دیدگاه ابن‌سینا، **فصل سوم:** «براهین جهان‌شناختی» از دیدگاه توماس آکویناس، **فصل چهارم:** بررسی تطبیقی «براهین جهان‌شناختی» ابن‌سینا و آکویناس.

مباحث با جمع‌بندی و نتیجه‌گیری در خاتمه پایان یافته است.

امیدواریم که علاقه‌مندان به مباحث فلسفه دین؛ به‌خصوص دانشجویان و پژوهشگران رشته کلام و فلسفه، از این اثر بهره‌مند شوند. نگارنده بر خود لازم می‌داند از اساتید گرانمایه و عزیزان ارجمندی که در خلق این اثر یاری داده‌اند صمیمانه تشکر کند. راهنمایی‌های ارزشمند دکتر محمد محمدرضایی، دکتر علی کرد فیروزجایی و حجة الاسلام احمد سعیدی را ارج نهاده و تقدیر نماید که این اثر را با دقت مطالعه کرده‌اند و بر آراستگی و غنای علمی آن افزوده‌اند.

هم‌چنین از مسئولان جامعه المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ العالمیه و ریاست

مجتمع عالی فقه و معارف اسلامی که زمینه انجام این اثر را به وجود آورده‌اند و معاونت محترم پژوهش و انتشارات جامعه که زمینه چاپ و نشر آن را فراهم کرده‌اند سپاس‌گزاریم. خداوند سبحان همگی را توفیق روز افزون عنایت نماید.

حمید زکی

۱۳۸۷/۱۲/۱۷